



РЕЦЕНЗІЇ ТА ВІДГУКИ



Метакрична студія мисленнєвої енергії народу

Пилипчук С. «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 220 с.

Знаменитий збірник «Галицько-руські народні приповідки» (у 3-х томах, 6 книгах, Львів, 1901–1910), що його зібрав і упорядкував Іван Франко, давно чекав на вдумливого й проникливого дослідника. Святослав Пилипчук уперше в українській фольклористичі присвятив їм спеціальну монографію, в якій відтворив історію постання збірника, вивів жанрові дефініції та видові диференціації паремій, простежив генезу та поетику жанру, з'ясував класифікаційну систему «Галицько-руських народних приповідок» і Франкові принципи фіксації та впорядкування паремійного матеріалу, – словом, реконструював пареміологічно-пареміографічну концепцію І. Франка. Власне, *концепцію*, котра, з одного боку, випрозорює методологічні підходи І. Франка до систематизації зібраного матеріалу, з іншого – підсумовує здобутки тогочасної науки про прислів'я, приказки та генетично споріднені з ними жанри усної словесності. Адже, як справедливо зазначено на сторінках монографії, «Галицько-руські народні приповідки» – не просто «публікація багатющого народознавчого матеріалу» (С. 8), «компендіум паремійних одиниць» (а їх у збірнику понад 31 тисяча), а «якісно виконана аналітична пареміологічна студія» (С. 178), «комплексна описово-аналітична студія» (С. 187). Вона охоплює матеріал із 477 місцевостей Галичини, синтезує досвід багатьох попередніх праць такого типу, містить записи близько 70 осіб. Цілком справедливо це видання кваліфікується як «збірник-дослідження» (С. 189). З огляду на це праця С. Пилипчука має всі виразні риси метакричної. Прикметно, що молодий дослідник видав свою студію після того, як здійснив перевидання тритомної Франкової праці («Галицько-руські народні приповідки»). Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко: 2-е вид. – Львів: ЛНУ, 2006–2007. – Т. 1–3).

Автор монографії розглядає «Галицько-руські народні приповідки» у широкому контексті пареміознавства. Він простежує історію розвитку вітчизняної пареміологічної та пареміографічної традиції, починаючи від «Приповістей посполитих» Климентія Зіновіва, осмислює доробок таких фольклористів, як І. Югасевич, В. Смирницький, Г. Ількевич, О. Шишацький-Ілліч, М. Закревський, М. Номис, П. Чубинський, М. Сумцов, В. Перетц, М. Комаров і багатьох інших. У монографії не оминаються увагою паремійні збірники К. Вандера, С. Адальберга, П. Славейкова, В. Даля та ін., котрі також підготували ґрунт для появи «Галицько-руських народних приповідок» І. Франка. С. Пилипчук зазначає, що записувати паремії І. Франко розпочав ще під час навчання у Дрогобицькій гімназії, а згодом мав на меті надрукувати добірку прислів'їв у краківському «Zbiornik wiadomości do antropologii krajowej», до якої написав передмову (вона, на жаль, уперше побачила світ лише в 60-х роках ХХ ст.). Без перебільшення, інтерес до паремій супроводив І. Франка впродовж усього життя. Величезна кількість прислів'їв та приказок, причому не лише українських, «розкидана» в його художніх творах (ця проблема вимагає окремої ретельної студії). Наукові праці вченого досліджують такі жанри фольклору, як пісня, балада, колядка, билина, народна новела, анекдот, казка, повір'я, заклинання та багато інших. Однак чи не найчастіше І. Франко звертається саме до приповідки. Окрім «Галицько-руських народних приповідок», дослідник студіював паремійний матеріал у таких працях, як «Жидівська війна», «Ще «Жидівська війна»», ««Пся крив» і «песа віра»», «Людові вірування на Підгір'ю», «Примівки і заклинання» та ін. Франкова зацікавленість приповідками, як нам здається,

пояснюється студіюванням життя у всіх його виявах, зокрема інтересом до народної конверзації, отого вишуканого красномовства («Bel parlat gentile»), що про нього він блискуче написав у одній із своїх праць.

У чому ж полягає новаторство І. Франка – пареміолога й пареміографа? Які нові горизонти відкрив збірник «Галицько-руські народні приповідки»? На ці запитання й дає чіткі відповіді монографія С. Пилипчука.

Насамперед у тому, що «Франків підхід суттєво вирізнявся» на тлі попередніх пареміологічних праць, адже ґрунтувався на використанні «якісно вартіснішої методології досліджень – позитивістичної, визначальними критеріями якої стали об'єктивність, точність, достовірність, реальність, органічність, відносність та корисність» (С. 64). Цей підхід дав дослідникові змогу вирішити складні теоретичні та практичні питання, зокрема збагнути внутрішню природу жанру та розмежувати непрості генологічні відтінки паремій. Власне, словоформу «приповідка» І. Франко ототожнював із сучасним терміном «паремія»; приповідку ж розумів як ширше поняття, до складу якого входять прислів'я, приказки, мудрування, вітання, прокляття, порівняння, примовки, старі загадки, що втратили первісний сенс. До збірника потрапили також ті приповідки, що співвідносяться з нинішніми термінами «каламбур», «нісенітниця», «казковий вислів» тощо.

З'ясовуючи генезу прислів'їв, І. Франко дійшов висновку, що з'являються вони шляхом розпаду народних легенд, переказів, оповідань. З іншого боку, значна частина приповідок – це скристалізовані оповідання, анекдоти, «фігури думки», котрі переходять «з вуст до вуст, від покоління до покоління, чи то зовсім не змінюючись, чи дуже повільно підлягаючи порівняно незначним змінам, які часом бувають повільнішими, від змін в самій структурі мови»¹. На основі багатющого матеріалу збірника С. Пилипчук вказує на три найпоширеніші усталені схеми виникнення паремійних одиниць: міжжанровий перехід, узагальнення та факультативність, з яких найпродуктивнішим услід за іншими дослідниками вважає узагальнення. Не погодитися з таким висновком важко, та хотілося б принагідно звернути увагу на одну особливість функціонування паремій у культурному просторі. Очевидно, сама паремія (прислів'я, приказка тощо) часто могла ставати матеріалом для реконструкції первісного змісту висловлювання, вибудовування різноманітних народних новел, переказів тощо. Наприклад, у компаративістичній студії «Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою» (1892) І. Франко з'ясував походження приповідки «Е, ци рецьки, ци не рецьки, моє воськи марш!», котра стала мотивом народного анекдота. «То раз як жиди воювали, то прийшли з цілим войськом перед великий лан гречки. Гречка стояла в цвіті. Вечоріло, і над гречкою стояла пара. Жиди зупинилися, кажуть, що то море. Почали раду радити. [...] «Пішлимо, – кажуть, – кількох відважних наперед, най зміряють, чи глибоке тото море, може би можна його перебродити». Згодився жидівський еднорав, вибрав кільканадцять жидів, що були найдовші на зраст, і казав їм лізти в те море. Жиди в гвавт та в плач. Аж ту надходить хлоп та й питається їх: що ту за новина? Жиди повідають йому, що не знають, як перебродити оте море. «Та де то море, дурні жиди, – каже хлоп. – Та ж то гречка!» – «Е, ци рецьки, ци не рецьки, моє воськи марш!» І всі жиди рушили лавою і щасливо перебрели тото гречане море»². До речі, в корпусі «Приповідок» зафіксовано приказку «Гречка, не гречка – марш!» з коментарем І. Франка: «Незважаючи ні на які перешкоди, йди наперед. Натяк на анекдоту про жидів, що, йдучи походом, зупинилися вночі перед гречкою, прийнявши її за воду, поки вранці не перейшли, зате слідуючої ночі, прийнявши воду за гречку, кинулися в неї і потонули»³. Пошук первісного значення паремії спонукував І. Франка до написання цілих наукових студій «Жидівська війна», ««Пся крив» і «песа віра» тощо). А відомий письменник Олекса Стороженко сюжети своїх оповідань («Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав», «Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота» та ін.) та роману «Марко Проклятий» будував якраз на виясненні етимології

Див.: Франко І. [Передмова до збірки прислів'їв] // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895. – С. 601.

² Франко І. Жидівська війна. Причинок до порівняльних студій над народною літературою // Там само. – С. 311–312.

³ Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко / 2-е видання. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1: А – Діти. – С. 629.

прислів'їв («Товчється, як Марко по пеклу» тощо). Такі випадки характерні, мабуть, не лише для красномовства, а й для усної народної творчості.

Порушуючи проблему співвідношення національного та інтернаціонального у жанрі паремій, С. Пилипчук зазначає: І. Франко «неухильно дотримувався думки, що фольклор як надбання творчого генія певного етносу завжди і неодмінно виявлятиме специфічні національні риси, буде їх найдостовірнішим презентативним джерелом», адже відбиває «формований століттями характер, ментальність нації» (С. 95). Проте будь-яка національна система фольклору конче містить чужорідні елементи. Для з'ясування діалектики взаємостосунків між автохтонним та інонаціональним у фольклорних творах (зокрема у пареміях) І. Франко, природно, використовував компаративістичний метод досліджень. Автор монографії твердить, що на кінець XIX ст. І. Франко, «на той час уже сформованого, самостійного науковця, перестала задовольняти обмеженість, одновекторність та певна ідеологічна zaangażованість» порівняльно-історичних студій, тому він відмовився від неї (С. 102–103). Ця теза, як нам здається, потребує певної корекції. «Під впливом професора Драгоманова, якому я дуже вдячний за підтримку в моїх наукових устремліннях, – згадував І. Франко в автобіографічному нарисі «Curriculum vitae» (1893), – я зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського, Драгоманова та інших, що прокладали нові шляхи»⁴. Компаративістичну методiku досліджень, що її Франко апробував саме як фольклорист, учений активно застосовував наприкінці XIX – на початку XX ст. у таких, скажімо, працях, як «Розбір думи про бурю на Чорнім морі», «Із старих рукописів», «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», ««Пся крив» і «пся віра», «Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський» та ін.

Cum grano salis. Певну суперечність бачаємо у твердженнях С. Пилипчука про «негативний досвід науковців-романтиків» (зокрема, М. Номиса), котрі часто використовували паремійний матеріал «для «підпирання» антинаукових тез і побудови нібито національних, а насправді власних філософських концепцій» (С. 108). Бо й справді: чому ж досвід романтиків оцінено як «негативний»? Де критерій позитивності – негативності? Науковий доробок романтиків XIX століття, очевидно, слід оцінювати з перспективи *того* часу, маючи на увазі, що саме романтики засіяли добірні зерна *національного наукового світогляду*, котрі дали добрі сходи в епоху позитивізму. Хто, якщо не М. Номис, заклав підвалини пареміології як наукової дисципліни? Ясна річ, ці питання потребують ґрунтовних і виважених студій, і, сподіваємося, автор аналізованої монографії ще дасть на них свої відповіді.

Натомість С. Пилипчук із честью впорався із складними квестіями поетики паремій. Мало хто задасть собі труду з дослідженням проблем функціонування, внутрішньої сутності цього лаконічного та сконденсованого жанру усної словесності. Причому дослідник споглядає дані проблеми крізь призму Франкової поетології, гармонійно поєднуючи власні спостереження із заувагами класика. «Гармонія форми та змісту, чіткість і логічність викладу, багата і яскрава образність, вивірена селекція потрібного слова, довершеність мови фольклору загалом і жанру паремій зокрема – саме ці критерії стали доказовою базою, переконливими аргументами у Франковій фольклористичній теорії, яка обґрунтовує існування так званого «народного стилю», «повного ясності, скромності і простоти, який особливо сьогодні [...] робить враження подуву свіжого повітря по виході з замкненої, вишуканими парфумами та сопухами надиханої кімнати»» (С. 121). Основним критерієм добору зразків у процесі формування збірника був для І. Франка не лише внутрішній сенс твору, а й його виражальна чіткість, естетична цінність, образність, яка в пареміях тісно пов'язана з асоціативністю, художністю, що виразніше, ніж інші жанри, ілюструють особливості народної символіки (С. 121, 122, 125, 131 та ін.). Автор монографії не оминув увагою і питання архітектоніки приповідок, виокремивши кілька структурних типів паремій.

Нарешті, збірник «Галицько-руські приповідки» вперше в українській пареміографії продемонстрував опорно-гаслову класифікаційну систему, яка виявилася найпродуктивнішою і найбільш досконалою з наукового погляду порівняно з давнішими – абетковою й тематичною. І. Франко, до того ж, удосконалив принципи фіксації та впорядкування паремійного матеріалу, а саме:

– принцип збереження мовної автентичності («Дослідник чітко усвідомлював, що автентичний, максимально наближений до його реального звучання текст – це первинна деталь у складній, багатокomпонентній системі фольклористичних студій», с. 152);

⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 29. – С. 82.

- принцип паспортизації паремійних одиниць (він допоміг дослідникові «укласти широкомасштабну панораму українського народного мудрослів'я кінця XIX – початку XX ст. з його чіткою локалізацією та вивіреною акцентацією», с. 163);

- принцип пояснення текстів, зокрема розмежування в них первинних та вторинних смислових пластів, котрий дав І. Франкові змогу створити пареміографічний збірник глумачного типу (С. 167);

- принцип компаративного аналізу, за допомогою якого виявлено інтернаціональний характер одних, а національний інших приповідок (С. 179);

- принцип розширення варіантних гнізд, котрий допоміг дослідникові повніше відобразити паремійний фонд багатьох районів південно-західного етнографічного регіону (С. 183).

Словом, І. Франко послуговувався тими критеріями добору й класифікації матеріалу, що їх сучасні пареміологи декларують як засадничі (С. 149). «Франкове шестикнижжя, – вважає С. Пилипчук, – стало водночас і традиційним (як узагальнення попереднього добробку), і новаторським (як синтез новітніх підходів до розуміння проблеми), оскільки було зорієнтоване на гармонійне поєднання кількісних та якісних показників у процесі презентації жанру» (С. 170). Попри це евристичний потенціал фольклористичних праць І. Франка, зокрема й корпусу «Галицько-руських народних приповідок», поціновано ще не достатньо (С. 157). А тим часом цей збірник став своєрідним підсумком І. Франка у царині пареміології й фольклористики загалом.

Отже, монографія С. Пилипчука чітко відобразила пареміографічно-пареміологічну концепцію І. Франка, що її він утілював при укладанні «Галицько-руських народних приповідок», з'ясувала роль збірника у тогочасному українському та європейському науковому контексті, виявила риси його традиційності та новаторства. Вона відзначається трансдисциплінарним підходом, висвітлюючи стосунки пареміології до проблем історії літературної мови, діалектології, функціональної стилістики мови, літературознавства. Обравши об'єктом дослідження колосальну Франкову працю, С. Пилипчук сам створив книгу, що стала вагомим здобутком франкознавчої фольклористики.

Микола ЛЕГКИЙ

У центрі уваги – жанри білоруського фольклору

Казакова І. Білоруські фальклор. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2007. – 309 с.

Студенти і викладачі вищих навчальних закладів Білорусі при вивченні курсу з національного фольклору до недавнього часу користувалися трьома основними навчальними посібниками і підручниками. Так, з 1970 по 1990 рік витримав чотири видання посібник «Білоруські фальклор. Хрестоматія» (укладачі К. Кабашніков, А. Ліс, А. Федосік, І. Тищенко). У 1979 р. вийшов у світ навчальний посібник «Білоруська народна-паэтычная творчасць» колективу авторів (К. Кабашніков, А. Ліс, А. Федосік, І. Тищенко, М. Янковський). У 1988 р. під такою ж назвою видано підручник, який у переробленому і доповненому вигляді було перевидано у 2000 р.

Віднедавна студенти філологічних факультетів і викладачі фольклору у вищих закладах освіти отримали можливість підвищити якість відповідних знань завдяки виходу нового навчального видання І. Козакової «Білоруські фальклор», який рекомендований Міністерством освіти Республіки Білорусь у якості навчального посібника для студентів установ, які забезпечують отримання вищої освіти за філологічними спеціальностями. «Дапаможнік» написаний із урахуванням сучасних методологічних, дидактичних та методичних принципів і заслуговує на високу оцінку.

Структура посібника досконало продумана і реалізує жанровий підхід до вивчення усної поезії. До нього увійшли розділи, присвячені основним фольклорним жанрам і видам фольклору: замовляння, календарно-обрядова поезія (зимовий, весняний, літній, осінній цикли), сімейно-обрядова поезія (родинна, весільна поезія, голосіння), позаобрядові ліричні пісні (пісні про кохання, сімейно-побутові і соціально-побутові пісні), балади, прислів'я та приказки,